

Топачевський Вадим Олександрович — видатна постать в історії теріології України (до 90-річчя від дня народження)

Леонід І. Рековець

Національний науково-природничий музей НАН України (м. Київ, Україна)

Topachevsky Vadym Oleksandrovych — an outstanding figure in the history of mammalogy of Ukraine (to the 90th anniversary of his birth). — L. I. Rekovets. — This analytical research is devoted to the life, but mainly creative path of the outstanding scientist of the XX century, zoologist and palaeomammalogist Vadym Oleksandrovych Topachevsky. Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine, professor, honoured worker of science and technology of Ukraine — these are only formal titles without an in-depth analysis of his essence as a scientist, leader or just a person. His life motto — to leave the maximum possible trace in science — constantly filled the atmosphere of realization of his aspirations, expressed in publications, speeches at conferences, scientific and organizational affairs. The fundamental, truly academic directions of scientific research, which he always defended at different levels of organization of academic science in Ukraine, have always been a priority in his scientific activity, to which Vadym Oleksandrovych aspired and always encouraged his students. The factual basis of his scientific work has always been the original materials and data obtained by him in the field. Those materials formed the core of Vadym Topachevsky's scientific beliefs and became an invaluable asset of the NMNH collections. The basics of morpho-functional analysis of fossil remains, which he elaborated in depth, are not simply the assertion of V. O. Kovalevsky's principles; the hypothesis about the phylogeny of cricetid-arvicolid branch of small mammals substantiated and confirmed by him is accepted among leading palaeomammalogists. Vadym Oleksandrovych successfully applied the approach of historical and faunal analysis of groups in characterising the dynamics of natural processes of the late Cenozoic natural regions of Eastern Europe. Morphology, systematics and phylogeny, palaeoecology and palaeogeography, stratigraphy and historical faunistics are those areas of Vadym Topachevsky's scientific achievements that have been recognised today and are being developed by his students and followers. The scientific ideas of I. G. Pidoplichko, V. O. Topachevsky and O. L. Korotkevich with the active participation of the museum staff (V. I. Svistun, Yu. O. Semenov, V. I. Bibikova, L. I. Rekovets) formed the basis for the creation of palaeontological exhibition of NMNH NAS of Ukraine, built on a systematic and stratigraphic basis.

Key words: Topachevsky, palaeomammalogy, historical faunistics, systematics.

Вступ

Цей нарис спогадів та аналізу життєвого і творчого шляху присвячено пам'яті Вадима Олександровича Топачевського — відомого українського зоолога, палеотеріолога, еволюціоніста, біостратиграфа та науковця з великої літери. Він був директором Інституту зоології АН України, керівником наукового підрозділу Палеонтологічний музей та наукової тематики, а його наукові ідеї доповнили погляди І. Г. Підопличка та О. Л. Короткевич на структуру і основи експозиції Палеонтологічного музею ННПМ, побудованої на систематичних та стратиграфічних засадах.

На життєвому шляху В. О. Топачевського, насиченому об'єктивними обставинами та власними уподобаннями, була лише одна мета, яку він часто підкреслював у спілкуванні з колегами (можливо, потрактована як ортогенез) — залишити глибокий або максимально можливий слід у ... науці. А це вже складає певну частину або етап в історії досліджень, в історії мікропалеотеріології як окремої галузі наук про різноманіття життя. Це та частина, де ми, дослідники, є елементами системи пізнання, невеликою ланкою в цій історії, яку ми творимо сьогодні, доповнюємо і зміцнюємо її основу для майбутнього.

Correspondence to: L. I. Rekovets; National Museum of Natural History, National Academy of Sciences of Ukraine; 15 Bohdan Khmelnytsky St, Kyiv, 01030 Ukraine; e-mail: leonid.rekovets@upwr.edu.pl; orcid: 0000-0001-9934-7095

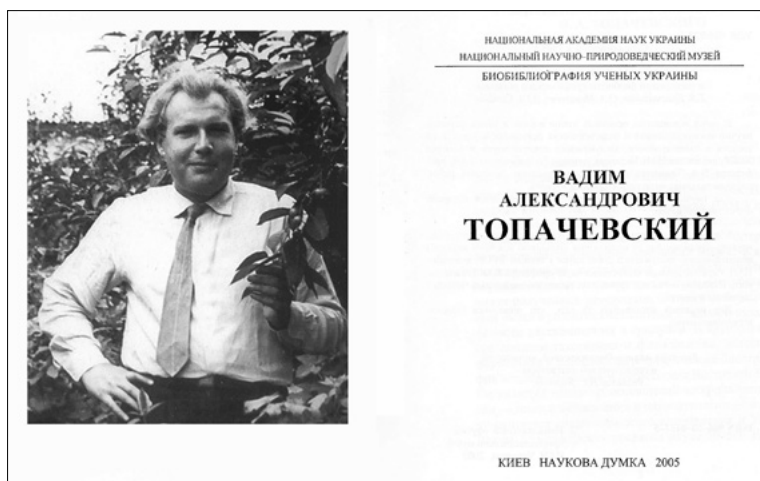

Рис. 1. Обкладинка і титульна сторінка брошури про В. Топачевського, виданої 2005 року (Крахмальна *et al.* 2005).

Fig. 1. Cover and title page of the brochure about V. Topachevsky, published in 2005 (Krakhmalna *et al.* 2005).

Історія науки про дрібних вимерлих ссавців бере свій початок із XIX ст. Видатні вчені того та пізнішого часів (Й. Фішер фон Вальдгейм, Й. Кауп, Р. Оуен, Л. Мегелі, М. Гінтон, Б. С. Виноградов та ін.) заклали основи сучасного рівня розвитку мікропалеотеріології та визначили перспективи її розвитку. На цьому фундаменті наукових палеонтологічних досягнень середини XX ст. формувався спеціаліст-палеотеріолог, визнаний авторитет, майбутній академік та професор Вадим Олександрович Топачевський (рис. 1).

Наукова спадщина

Починаючи від першої публікації у 1952 році, його творчий злет припав на другу половину цього століття і тривав 52 роки, до останньої публікації у 2004 році. За цей час він професійно виріс, опублікував 8 тематичних монографій та 85 наукових статей, збагатив науку новими даними про історію ссавців Євразії. Його високий професіоналізм і широта сфери наукових інтересів виростили, зміцнювалися та утверджувалися в широкому колі наукових контактів (спочатку — на рівні цитувань та дещо обмеженого обміну науковою інформацією) з відомими вітчизняними та зарубіжними колегами: Ф. Фальбуш, Й. Шалін, О. Фейфар, Д. Яноші, К. Ковальські, А. Сулімські, І. М. Громов, А. К. Агаджанян, В. С. Зажигін, О. Л. Короткевич. Особливо тісною та плідною була багаторічна співпраця Вадима Олександровича Топачевського з професором Ігорем Михайловичем Громовим, якого він вважав своїм наставником, радником та авторитетним професіоналом-теріологом. Разом вони визначали стратегію і найближчі та більш конкретні завдання розвитку мікропалеотеріології в Радянському Союзі, здебільшого через проведення практично щорічних семінарів-нарад (тепер це називають *workshop*) переважно в Ленінграді, Києві чи в інших містах зі спеціалістами країни.

Як палеотеріолог Вадим Топачевський свого часу зайняв потрібне місце та ще і в оптимальному оточенні, починаючи зі студентських часів, виявивши власні зацікавлення науковою тематикою під керівництвом свого вчителя, професора (пізніше академіка) Івана Григоровича Підоплічка. Таке вдале поєднання обставин на життєвому шляху мабуть складається не часто: авторитетний науковий керівник, творчий політ власних фантазії, прагнень, ідей і мрії, пошук шляхів їх реалізації, злагоджений колектив колег-початківців і творча співпраця з ними. Усе це завжди було притаманне молодому науковцю з великим майбутнім Вадиму Топачевському — потреба до самореалізації на тлі його внутрішніх прагнень та потенційних можливостей, закодованих десь там глибоко в генах (Панькова 2009). Наукові шляхи Вадима Олександровича,

як і багатьох дослідників, включаючи й автора цих рядків, паралельні і схожі: дослідження, перші публікації, захист (часом несміливий) своїх наукових позицій, перші монографії, посади, а далі — активна участь в експедиціях з метою збору матеріалів, виступи на конференціях, знайомства з колегами-спеціалістами, нові плани щодо наукового росту та їх реалізація.

Початковий період наукового становлення та налагодження сфери співпраці, головним чином із європейськими вченими, дозволили Вадиму Олександровичу в подальшому визначати, актуалізувати та постійно оновлювати тематику наукових палеотеріологічних досліджень у межах тематики Інституту зоології АН УРСР у цілому та палеонтологічного музею зокрема. Пізніше, як керівник наукової тематики, Вадим Олександрович завжди селекціонував та доводив до оптимального рівня актуальні теми досліджень, визначав їх обсяг, цілі, завдання та перспективи, оптимізував використання сучасних методів дослідження, вміло підбирав та готував професіональні кадри. Усі ці індивідуальні та фахові якості Вадима Олександровича в поєднанні з високим рівнем вимогливості і професіоналізму були придатними і постійно допомагали йому в організації функціонування Інституту зоології АН УРСР, директором якого він був у 1973–1987 роках.

Виконання цих обов'язків — відповідального керівника колективу та наукової тематики — було хорошим джерелом та доброю мотивацією для набуття і вдосконалення організаційного та наукового досвіду, настільки необхідного кожному вченому, особливо в наші часи «боротьби» за гранти та обґрунтування потреби фінансування фундаментальних і пріоритетних напрямків досліджень. (На жаль, це постійно доводиться обґрунтовувати і відстоювати). Впроваджені ним як директором різні організаційні заходи поряд зі збільшенням кількості та якості наукових публікацій колективу, суттєво підвищили рівень та міжнародний авторитет Інституту зоології, який утримується і дотепер.

Як директор і як керівник наукового підрозділу, Вадим Олександрович мав можливість впроваджувати свої наукові ідеї і погляди та реалізовувати їх через численні самостійні та спільні з колегами публікації при активній участі в конференціях та наукових зібраннях. Фундаментальні, дійсно академічні напрямки наукових досліджень, які Вадим Олександрович завжди відстоював на різних рівнях організації академічної науки в Україні, завжди були пріоритетом у його науковій діяльності, до цього він прагнув і спонукав своїх учнів. Поглиблено опрацьовані ним основи морфофункціонального аналізу викопних решток — це не просто чергове утвердження засад вчення В. О. Ковалевського, а й наступність у розробці основ еволюційної морфології з висновками в систематику, таксономію, філогенію і еволюцію дрібних ссавців. Обґрунтована і підтверджена Вадимом Олександровичем гіпотеза про філогенію крицетідно-арвіколідної гілки серед дрібних ссавців є загальноновизнаною провідними палеотеріологами. Він обґрунтував морфо-еволюційний паралелізм в набутті полівокзубих морфоструктур у різних філетичних гілках родини (підродини ?) Cricetidae. Добре виявлена полівокзубість у родів *Ischymomys*, *Microtoscopes*, *Pannonicola* та ін. (Cricetinae) є проявом паралелізму і не слугує на підтвердження гіпотези про їх філетичну спорідненість з Arvicolidae (Топачевский *et al.* 1978; Топачевский & Несин 1992). Тим самим було доведено про філогенетичний зв'язок еволюційної гілки полівокзубих (Arvicolidae) з представниками іншої лінії Cricetidae — група *Baranomys*, *Baranarviomys* та ін. з примітивною морфологією зубів, яку можна і слід розглядати як стартову до формування справжньої полівокзубості у Arvicolidae (Топачевский & Скорик 1988; Несин & Топачевский 1991). Ці положення пізніше були розвинуті, доповнені і представлені як феномен в еволюції Arvicolidae (Rekovets & Kovalchuk 2017).

Наукові праці Вадима Олександровича присвячені широкому колу питань, пов'язаних із морфологією та систематикою, філогенією та еволюцією дрібних ссавців пізнього кайнозою, історичною фауністикою, палеоекологією, біогеографією та палеогеографією, тафономією та стратиграфією. Особливо цінними є новоописи таксонів та філогенетичні аспекти досліджень стосовно сліпакових, вихохулевих, справжніх хом'якоподібних та деяких полівокзубих.

Ним проведена глибока ревізія стану систематики та еволюції представників родини сліпаківих — Spalacidae на підставі вивчення морфології вимерлих та сучасних форм, що склало основу його докторської дисертації, а результати були опубліковані в серії видання «Фауна СССР» (Топачевський 1969), перекладеної англійською мовою у Сполучених Штатах. Подібні морфологічні опрацювання були виконані Вадимом Олександровичем для ряду комахоїдні — Lipotyphla (Топачевський 1962), родин хом'якові — Cricetidae (Топачевський, & Скорик 1992) та полівкові — Arvicolidae (Топачевський 1965, 1973; Топачевський & Скорик 1977; Топачевський *et al.* 1987; Топачевський & Несін 1989). Ці публікації відомі науковцям як монографічні видання, в своїй основі вони є комплексними, адже в більшості з них подана також геологія і тафономія місцезнаходжень, морфологічна характеристика інших (крім полівкових) таксономічних груп та проведено історико-фауністичний аналіз вивчених ориктоценозів як біоценотичних угруповань.

Наукова сутність цих та інших опублікованих праць — це мікропалеотеріологія, систематика і еволюція дрібних ссавців пізнього неогену та антропогену (плейстоцену) на основі глибокого порівняльного морфологічного аналізу викопних решток з висновками в область палеоекології, палеобіогеографії та стратиграфії. Це таксони рядів комахоїдних, зайцеподібних та гризунів, рештки яких найбільш часті у захороненнях. За даними Т. В. Крахмальної (Крахмальная *et al.* 2005) В. О. Топачевський (включаючи співавторів) описав 85 нових вимерлих таксонів різного рангу в межах часу пізній неоген — плейстоцен. Як свідчать наукові публікації останніх років, інтерес фахівців до цих новоописів є значний, особливо при ревізії окремих груп, наприклад, справжніх хом'якоподібних — Cricetinae (Синиця 2010; Fejfar *et al.* 2011), полівкових (Тесаков 2004) чи зайцеподібних (Fostowicz-Frelik *et al.* 2010; Cermak 2016; Cermak *et al.* 2015).

Біостратиграфія займає досить чинне місце в науковій творчості В. О. Топачевського. Адже ним у співпраці з колегами-палеонтологами палеонтологічного музею (О. Л. Короткевич, В. А. Несін, І. В. Топачевський) була опрацьована та палеотеріологічно обґрунтована регіональна стратиграфічна схема пізнього міоцену та пліоцену, яка опублікована (Топачевський *et al.* 1997, 1998) і сьогодні активно використовується спеціалістами, про що свідчать цитування (Titov & Logvynenko 2006; Несін 2013; Kovalchuk 2017). Найбільш важливим надбанням і досягненням схеми є встановлення послідовності та етапності в розвитку теріологічних угруповань в часі пізній міоцен–пліоцен на тлі розвитку геологічних подій та динаміки клімату в зоні Східної Паратети. Такий аналіз проведено вперше. Вадим Олександрович розвивав і утверджував концепцію історико-фауністичного аналізу угруповань різного рівня організації у зв'язку з динамікою природних процесів у межах Східної Паратети — еволюційно важливого природно-історичного регіону Європи. Це регіон періодичних міграції палеарктичних фаун протягом пізнього кайнозою. Для плейстоцену, як завершальний етап розвитку цих подій і фаун регіону, подібний аналіз та обґрунтування схеми при допомозі Вадима Олександровича було проведено та опубліковано раніше (Рековець 1994).

Вадим Олександрович як науковець був вимогливим і прискіпливим експериментатором, хорошим аналітиком, завжди мав стратегічне бачення актуальних досліджень. Він розумів, що наукові досягнення сьогодення одночасно повинні породжувати нові завдання в безперервному ланцюгу досліджень, а це уже майстерність дослідника, властива не кожному науковцю. Такі ідеї можна «прочитати» між рядками майже у всіх публікаціях Вадима Олександровича, де представлено глибоке розуміння наукової проблематики та наслідків після її вирішення.

Система науки в цілому працює на засадах базової теорії систем, усі елементи її структури тісно пов'язані між собою тематично, створюючи віртуальну функціональність. Ми — науковці-теріологи в країні і за кордоном, знаємо один одного в детальних та більш широких галузях досліджень, контактуємо, співпрацюємо у тій чи іншій мірі, формуємо (якщо це можливо) наукові школи, коригуємо свої плани досліджень, розвиваємо та створюємо нові

напрямки. У такій системі розвитку і прогресу формуються і вирізняються лідери, серед яких В. О. Топачевський був і залишається визнаним авторитетом. У науці лідерів не вибирають, вони виростають самі. Морфологія, систематика та філогенія, палеоекологія та палеогеографія, стратиграфія та історична фауністика — це ті ділянки наукових звершень Вадима Олександровича, які сьогодні успішно розробляються його учнями (Л. І. Рековець, В. А. Несін, А. В. Старкін), послідовниками (М. В. Синиця, О. М. Ковальчук, О. І. Крохмаль) та багатьма теріологами від неонтології.

В контексті аналізу наукових здобутків В. О. Топачевського особливої уваги заслуговує згадка про Олександру Федорівну Скорик (1930–2004) — мікропалеотеріолога, ученицю та надійного і висококваліфікованого помічника Вадима Олександровича у його наукових справах та участі в будівництві експозиції музею. Вона завжди була поряд і допомагала у всьому, брала участь в експедиційних дослідженнях по збору палеонтологічного матеріалу, проводила камеральне та морфометричне опрацювання викопних решток, представляла попередній аналіз даних, активно допомагала у підготовці до друку результатів у формі монографій чи окремих статей у співавторстві. Такий історично укладений тандем є добрим і повчальним прикладом ефективної і творчої співпраці колег у науці та в сфері музеології. Була вона доброзичливою, вимогливою до себе і чуйною співробітницею колективу палеонтологічного музею ННПМ НАН України протягом майже півстоліття, яким керував В. О. Топачевський. Дружній та злагоджений в роботі колектив наукових співробітників музею (О. Л. Короткевич, В. І. Свистун, Ю. О. Семенов, В. І. Бібікова, Н. Л. Корнієць, А. С. Брюзгіна, Н. Г. Тимченко та ін.) не тільки видавали наукову продукцію в формі публікацій, але і постійно дбали про поповнення музейних фондів за рахунок експедицій та оновлення і актуалізацію експозиційної частини музею (рис. 2).

Рис. 2. Засідання відділу палеозоології хребетних та палеонтологічний музей. Стоять: В. Топачевський та В. Свистун. Сидять: справа від В. Топачевського — В. Бібікова, зліва від В. Свистуна — Н. Корнієць); Київ, 1977 рік.

Fig. 2. Meeting of the Department of Vertebrate Paleozoology and Paleontological Museum. Standing: V. Topachevsky and V. Svystun. Sitting: to the right of V. Topachevsky — V. Bibikova, to the left of V. Svystun — N. Korniets); Kyiv, 1977.

Фактологічною основою наукових напрацювань В. О. Топачевського завжди були оригінальні матеріали (кістки вимерлих тварин) та дані, які він сам особисто та в складі експедицій отримував в умовах польових досліджень. Практично неможливо зараз підрахувати їх кількість, але ці матеріали склали ядро його наукових тверджень та переконань, стали безцінним надбанням музейних фондів ННПМ, з успіхом використовуються зараз і будуть використовуватися в майбутньому фахівцями при поступальному розвитку палеотеріології як перспективного наукового напрямку. За його участю були досліджені (або відкриті) такі відомі місцезнаходження як Ногайськ, Тарханкут, Тилігул, Черевичне, Котловина, Морозівка, Фрунзівка, Кучурган, Протопопівка, Новоелизаветівка, Лектостратотип понту, Михайлівка, Андріївка, Обухівка та багато інших. Серед них немало є багатощарових оріктоценозів, які часом досить складно охарактеризувати геологічно, фауністично і стратиграфічно. Вадиму Олександровичу та його колективу такі завдання були посилюючими про що свідчать відповідні публікації (Топачевский *et al.* 1979, 1987, 1988).

При підтримці Вадима Олександровича та з урахуванням нових соціально-політичних обставин кінця ХХ ст., були закладені основи міжнародної співпраці науковців-палеотеріологів, які сьогодні успішно реалізуються. Я і мої колеги по палеонтологічному музею вдячні шефу за можливість брати участь у міжнародних конференціях у країнах Західної Європи та планових екскурсіях, реально познайомитись з авторитетними фахівцями та побачити на власні очі відомі палеонтологічні пам'ятки, включаючи розрізи-стратотипи (Willafrank, Wald Arno, Petrafit, Atapuerca, Merkur, Tuchorzyce, West Runton, Norfolk, Kadzielnia, Rębielice Króleski, Węże, Burgtonna, Mikulino, Tiraspol, Vrica, Tegelen, Cromer).

Результатом і добрим взірцем такої співпраці, яка стала реально можливою у 1990-х роках та зараз, є публікації у співавторстві представників (для прикладу) двох дослідницьких груп — інститутів зоології Києва та Кракова. Наприклад, це праці Барбари Ржебік-Ковальської у співавторстві з В. О. Топачевським (1997), В. А. Несіним (2010) та Л. І. Рековцем (2015, 2016) про вимерлих комахоїдних Європи, а також Т. В. Крахмальної, Ю. О. Семенова, Г. А. Зерової, Д. В. Іванова, О. М. Ковальчука за участю зарубіжних співавторів про різні групи вимерлих хребетних Європи. Від початку 1990-х років почали активно практикуватися взаємні візити фахівців інших країн до наукових підрозділів, спільне проведення розкопок, взаємні консультації щодо вдосконалення музейних експозицій тощо. За цим стоять значні організаторські здібності В. О. Топачевського, який всіляко сприяв розвитку таких контактів колег, хоча сам особисто не дуже прагнув їх розвивати та побувати хоча б в одній із західних країн.

Сьогодні плани міжнародного співробітництва реалізуються у нових умовах і на дещо інших засадах — можливість участі у конкурсах на отримання грантів для проведення дослідницьких робіт. Окреслені та визначені перспективи спільної діяльності мікропалеотеріологів Європи (включаючи Україну) спрямовані на поглиблене порівняльно-морфологічне вивчення остеологічних решток з метою уточнення систематики та філогенії окремих таксонів, дослідження ДНК вимерлих форм, особливо видів периглаціальних фауни Європи та вирішення пов'язаних із цим палеоекологічних, історико-фауністичних та філогеографічних питань. Наявність викопних матеріалів та взаємна зацікавленість спеціалістів дозволяють уже зараз реалізувати ці завдання.

Віра у власні сили, бачення мети та результату, а до того ще і відчуття переконливості, були властиві Топачевському як особистості та як досліднику і керівнику. Він був і залишається всесвітньо відомим вченим, довгі роки очолював Українське Теріологічне товариство, був членом наукових товариств, редакційних колегій видавництв, журналів та монографій, займався дидактичною діяльністю зі студентами та підготовкою кадрів на рівні докторів (О. Л. Короткевич, Л. І. Рековець) та кандидатів наук (О. Ф. Скорик, Р. С. Адаменко, Г. Ф. Личев, Л. І. Рековець, К. І. Шушпанов, В. А. Несін, В. А. Кочев, Т. В. Крахмальна, Г. А. Зерова, А. В. Старкін, В. М. Логвиненко).

Підсумок

Через призму пройдених літ та відкидаючи всілякі життєві випадковості і прикрості, здобувало глибоке переконання, що співпрацювати з Вадимом Олександровичем було досить відповідально, але водночас легко та ефективно завдяки його вимогливості, глибоким професійним знанням та особистій толерантності, що виражалося, насамперед, у високому рівні інтелекту та інтелігентності. Його позитивні якості дозволили співробітникам колективу музею підтримувати довготривалу співпрацю та ефективні взаємні відносини, засновані на засадах порозуміння, допомоги та одностайності. У розмовах та дискусіях Вадим Олександрович демонстрував широку ерудицію, мав глибокі біологічні знання і вмів їх використовувати навіть в непередбачуваних ситуаціях, мав добру пам'ять та непересічні аналітичні здібності.

Все викладене вище — це тільки неповна та дещо одностороння (можна сказати, службова) характеристика пройденного шляху Вадима Олександровича як науковця і як організатора досліджень з цим пов'язаних. За цим слід бачити також його і як особистість, нерозкрити, ще слабо пізнану та дещо загадкову, що, власне, поєднується в кожній людині і робить нас неповторними. Але це вже тема для інших спогадів, роздумів та висновків.

Література

- Крахмальная, Т. В., О. А. Михалевич, Ю. А. Семенов. 2005. *Вадим Александрович Топачевский. Библиография ученых Украины*. Наукова думка, Киев: 1–80. [Krakhmalna, T. V., O. A. Mikhalevich, J. A. Semenov. 2005. *Vadim Aleksandrovich Topachevsky. Bibliography of Ukrainian scientists*. Naukova dumka Press. Kyiv, 1–80. (In Russian)]
- Несин, В. А. 2013. *Неогеновые Murinae (Rodentia, Muridae) Украины*. Изд-во Университетская книга, Сумы, 1–174. [Nesin, V. A. 2013. *Neogene Murinae (Rodentia, Muridae) of Ukraine*. Univers. book Press, Sumy, 1–174. (In Russian)]
- Несин, В. А., Топачевский В. А. 1991. Древние этапы эволюции полевковых (Rodentia, Microtinae). *Вестник зоологии*, № 6: 41–46. [Nesin, V. A., Topachevsky V. A. 1991. Ancient stages of evolution of voles (Rodentia, Microtinae). *Vestnik zoologii*, No. 6: 41–46. (In Russian)]
- Панькова, С. 2009. З родинного дерева Грушевських-Опокових. *Світосгляд*, № 3: 12–15. [Pankova, S. 2009. From the family tree of Hrushevsky-Opokovy. *Svitohlad*, No. 3: 12–15. In Ukrainian]
- Рековец, Л. И. 1994. *Мелкие млекопитающие антропогена юга Восточной Европы*. Наук. думка, Киев, 1–370. [Rekovets, L. I. 1994. *Small mammals of the anthropogene south of Eastern Europe*. Naukova dumka Press, Kyiv, 1–370. (In Russian)]
- Синица, М. В. 2010. Хомякообразные (Mammalia, Rodentia) из верхнемиоценового местонахождения Егоровка. *Вестник зоологии*, 44 (3): 209–225. [Sinita, M. V. 2010. Hamster-like rodents (Mammalia, Rodentia) from the Upper Miocene Egorovka locality. *Vestnik zoologii*, 44 (3): 209–225. (In Russian)]
- Тесаков, А. С. 2004. *Биостратиграфия среднего плиоцен–еоплейстоцена Восточной Европы (по мелким млекопитающим)*. Наука, Москва, 1–247. [Tesakov, A. S. 2004. *Biostratigraphy of the Middle Pliocene–Eopleistocene of Eastern Europe (on small mammals)*. Nauka Press, Moscow, 1–247. (In Russian)]
- Топачевський, В. О. 1962. Вископні вихухолі роду *Desmana* неогенових та антропогенових відкладів півдня Європейської частини СРСР. В кн: *Вископні фауни України і суміжних територій. Випуск 1*. Вид-во АН УРСР, Київ, 5–90. [Topachevsky, V. O. 1962. Fossil desmans of the genus *Desmana* Neogene and anthropogene sediments of the southern European part of the USSR. In: *Fossil fauna of Ukraine and adjacent territories. Volume 1. Reports AN USSR*, Kyiv, 5–90. In Ukrainian]
- Топачевский, В. А. 1965. *Насекомоядные и грызуны ногайской позднеплиоценовой фауны*. Наукова думка, Киев, 1–166. [Topachevsky, V. A. 1965. *Insectivores and rodents of the Nogaisk Late Pliocene fauna*. Naukova dumka Press, Kyiv, 1–166. (In Russian)]
- Топачевский, В. А. 1969. Слепышовые (Spalacidae). Фауна СССР. Млекопитающие. Наука, Ленинград, 3 (3): 1–164. [Topachevsky, V. A. 1969. *Mole rats (Spalacidae). Fauna of the USSR. Mammals*. Nauka Press, Leningrad, 3 (3): 1–164. (In Russian)]¹
- Топачевський, В. А. 1973. *Гризуни таманського фауністического комплексу Криму*. Наукова думка, Киев, 1–235. [Topachevsky, V. A. 1973. *Rodent of the taman faunistic complex of the Crimea*. Naukova dumka Press. Kyiv, 1–235. (In Russian)]
- Топачевський, В. А., В. А. Несин. 1989. *Гризуни молдавського і ханровського фауністических комплексів котловинського розрізу*. Наукова думка, Киев, 1–136. [Topachevsky, V. A., V. A. Nesin. 1989. *Rodents of the Moldavian and Khaprovsky faunistic complexes of the Kotlovinsky section*. Naukova dumka Press. Kyiv, 1–136. (In Russian)]

¹ Перевидано як: Topachevski, W. A. 1969. *Spalacidae. Fauna U.S.S.R.* Leningrad, Nauka (English translation); U.S. Dep. Commerce. Natln. Info. Serv.).

- Топачевский, В. А., Несин В. А. 1992. Новая триба вымерших хомякообразных Ishymomyini (Rodentia, Cricetidae). *Вестник зоологии*, № 1: 28–32. [Topachevsky, V. A., Nesin V. A. 1992. A new tribe of extinct hamster-like Ishymomyini (Rodentia, Cricetidae). *Vestnik zoologii*, No. 1: 28–32. (In Russian)]
- Топачевський, В. О., В. А. Несін, Л. І. Рековець, І. В. Топачевський, А. В. Пашков. 1988. Нове місцезнаходження залишків дрібних ссавців (Mammalia) пліоцену Північного Приазов'я. *Доповіді АН УРСР*, № 11: 18–21. [Topachevsky, V. O., V. A. Nesin, L. I. Rekovets, I. V. Topachevsky, A. V. Pashkov. 1988. New location of the remains of small mammals (Mammalia) of the Pliocene of the Northern Priazov. *Reports AN URSR*, No. 11: 18–21. In Ukrainian]]
- Топачевский, В. А., В. А. Несин, И. В. Топачевский. 1997. Очерк истории микротериофаун (Insectivora, Lagomorpha, Rodentia) Украины в отрезке времени средний сармат — акчагыл. *Вестник зоологии*, № 6: 3–14. [Topachevsky, V. A., V. A. Nesin, I. V. Topachevsky. 1997. Essay on the history of microteriofauna (Insectivora, Lagomorpha, Rodentia) of Ukraine in the period of time Middle Sarmatian — Akchagyl. *Vestnik zoologii*, No. 6: 3–14. (In Russian)]
- Топачевский, В. А., Несин В. А., Топачевский И. В. 1998. Биозональная микростратиграфическая схема (стратиграфическое распространение мелких млекопитающих — Insectovora, Lagomorpha, Rodentia) неогена северной части Восточного Паратетиса. *Вестник зоологии*, 32 (1–2): 76–87. [Topachevsky, V. A., Nesin V. A., Topachevsky I. V. 1998. Biozonal microstratigraphic scheme (stratigraphic distribution of small mammals — Insectovora, Lagomorpha, Rodentia) of the Neogene of the northern part of Eastern Paratethys. *Vestnik zoologii*, 32 (1–2): 76–87. (In Russian)]
- Топачевский, В. А., Скорик А. Ф. 1977. Грызуны раннетаманской фауны тилигульского разреза. *Наукова думка*, Киев, 1–249. [Topachevsky, V. A., Skorik A. F. 1977. *Rodents of the early Taman fauna of the Tiligul section*. Naukova dumka Press, Kyiv, 1–249. (In Russian)]
- Топачевський, В. А., А. Ф. Скорик. 1988. Новые полёвкозубые Cricetodontinae (Rodentia, Cricetidae) из валезии Евразии и некоторые вопросы надродовой систематики подсемейства. *Вестник зоологии*, 5: 37–45. [Topachevsky, V. A., A. F. Skorik. 1988. New vole-toothed Cricetodontinae (Rodentia, Cricetidae) from the Vallesia of Eurasia and some questions of supra-genus taxonomy of the subfamily. *Vestnik zoologii*, 5: 37–45. (In Russian)]
- Топачевський, В. А., А. Ф. Скорик. 1992. Неогенові та плейстоценові низинні хомякообразні юга Європейської частини СРСР. *Наукова думка*, Київ, 1–244. [Topachevsky, V. A., A. F. Skorik. 1992. *Neogene and Pleistocene lower hamsters of the south of the European part of the USSR*. Naukova dumka Press, Kyiv, 1–244. (In Russian)]
- Топачевський, В. А., А. Ф. Скорик, Л. І. Рековец. 1978. Древнейшие полёвки трибы Microtini (Rodentia, Microtidae) юга УССР. *Вестник зоологии*, № 2: 35–41. [Topachevsky, V. A., A. F. Skorik, L. I. Rekovets. 1978. The most ancient voles of the tribe Microtini (Rodentia, Microtidae) of the south of the Ukrainian SSR. *Vestnik zoologii*, No. 2: 35–41. (In Russian)]
- Топачевський, В. А., А. Ф. Скорик, Л. І. Рековец. 1987. Грызуны верхнеогеновых и раннеантропогенных отложений Хаджибейского лимана. *Наукова думка*, Київ, 1–208. [Topachevsky, V. A., A. F. Skorik, L. I. Rekovets. 1987. *Rodents of the Upper Neogene and Early Anthropogenic sediments of the Khadzhibey Estuary*. Naukova dumka Press, Kyiv, 1–208. (In Russian)]
- Cermak, S. 2016. The Late Miocene species Ochotona kalfense (Mammalia, Lagomorpha) of Moldova: The oldest European record of the genus in the context of the earliest Ochotoninae. *Comptes Rendus Palevol.*, 15: 927–940.
- Čermak, S., C. Angelone, M. V. Sinita. 2015. New Late Miocene Alilepus (Lagomorpha, Mammalia) from Eastern Europe — a new light on the evolution of the earliest Old World Leporinae. *Bulletin of Geosciences*, 90 (2): 431–451.
- Fejfar, O., W.-D. Heinrich, L. Kordos, L. C. Maul. 2011. Microtoid cricetids and the early history of arvicolids (Mammalia, Rodentia). *Palaeontologia Electronica*, 14 (3, 27A): 1–38.
- Fostowicz-Frelik L., A. Nadachowski, M. Kowalewska-Groszkowska. 2012. New data of the Miocene stem lagomorph Eurolagus fontannesii, and its northernmost record. *Acta Paleont. Pol.*, 57 (1): 1–20.
- Kovalchuk, O. M. 2017. Regional fish-based biostratigraphy of the Late Neogene and Pleistocene of southeastern Europe. *Vestnik zoologii*, 51 (5): 375–392.
- Rekovets L. I., O. M. Kovalchuk. 2017. Fenomenon in the evolution of voles (Mammalia, Rodentia, Atvicolidae). *Vestnik zoologii*, 51 (2): 99–110.
- Rzebik-Kowalska, B., V. A. Nesin. 2010. *Erinaceomorpha and Soricomorpha (Insectivora, Mammalia) from the Late Miocene of Ukraine*. Institute of Systematics and Evolution of Animals Polish Academy of Sciences, Kraków, 1–61.
- Rzebik-Kowalska, B., L. I. Rekovets. 2015. Recapitulation of data on Ukrainian fossil insectivore mammals (Eulipotyphla, Insectivora, Mammalia). *Acta zool. cracov.*, 58 (2): 137–171.
- Rzebik-Kowalska, B., L. I. Rekovets. 2016. New data on Eulipotyphla (Insectivora, Mammalia) from the Late Miocene to the Middle Pleistocene of Ukraine. *Palaeontologia Electronica*, 19 (1), 9A: 1–31.
- Rzebik-Kowalska, B., V. A. Topachevski. 1997. Insectivora (Mammalia) from the Miocene of Grytsiv in Ukraine. I. Heterosoricidae Viret and Zapfe. *Acta zool. cracov.*, 40: 27–247.
- Titov, V. V., V. N. Logvynenko. 2006. Early Paracamelus (Mammalia, Tylopoda) in Eastern Europe. *Acta zool. cracov.*, 49A (1–2): 163–178.